

LJUDEVIT GAJ:

»VSAKOJAČKA PRIPOVEDANJA OD KRAPINE IZ VUST
STAREH LJUDIHO POBRANA« I »PRIPOVESTI NARODNE«

U Nacionalnoj sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu u ostavštini Ljudevita Gaja, pod sigaturom R 4701 C, čuva se već poodavno blago, s punim pravom nazvano tim inače već običnim imenom (naziv rukopisa: »Narodno blago koje je sabirao Lj. Gaj«), o kojem se zna malo ili ništa.

Ta Gajeva zbirka narodnih usmenih tvorevina čuva se u pet omota:

1. Skup provincijalskih horvatskih posloviceah starom ortografijom, 2. Poslovice, 3. Provincijalske narodne horvatske popievke i druge nieke bilježke, 4. Vszakojachka pripovedanya od Krapine iz vuzt ztareh lyudih pobrana, 5. Vszakojachka iz vuzt puka horvatzkoga.

Gajeva zbirka poslovicea prilično je poznata, djelomično je objelodanjena u »Danici ilirskoj« i u »Poslovicama« Đure Daničića (Zagreb 1871). Pjesme, koje predstavljaju posebnu dragocjenost, objavit će se u idućem svesku našega godišnjaka. Ovom zgodom donose se Gajevi zapisi narodnih predaja i njegov zapis jedne bajke.

O šarmu toga starinskoga kazivanja, koji je posebno naglašen i pravopisom, onim starim pravopisom iz vremena kada reformator hrvatske ortografije nije još znao da će to jednom postati, govore tekstovi sami.

Građa koja se ovdje donosi potječe iz omota br. 4 i 5.¹ Omot br. 4 (Vszakojachka pripovedanya. . .) sadrži predaje iz dalekih vremena borbi krapinskih »purgara« za svoje stare pravice i predaju o imenu mjesta Radoboj.

Što je u tim predajama istina, istina u doslovnom smislu, a ne samo maštom pretočena povijesna bitnost u svijetu pučke tradicije, teško je tačno utvrditi. Ipak, ima dosta tragova koji ukazuju na povijesnu osnovanost tih predaja. Nalazimo ih u krapinskoj historiji.² Naići ćemo u dje-

¹ Omot br. 4 sadrži četiri ispisana lista sivozelena papira širine 19,5 cm, duljine 25 cm, pisano Gajevom rukom crnom tintom. Ovdje se objelodanjuje sav tekst. Uz naslov je drugom rukom napisano: V. Gaj 1873. Omot br. 5 sadrži žučkastosive i sivozelene listove različita formata, crnilo i rukopis kao gore. Ovdje se objelodanjuju tekstovi s listova 13—14 (Vile) i 15—18 (Pripovezti narodne; uz to je napisano goticom: Volkssagen).

² *Stjepan Ortner*, Povjest gradine i trgovišta Krapine, Zagreb 1899; *Vjekoslav Klaić*, Krapinski gradovi i predaje o njima (Vjesnik Hrvatskoga arheološkoga dru-

lima koja opisuju krapinsku povijest na događaje što su mogli poslužiti osnovom našim predajama, na imena koja se spominju i tu i tamo, ali kako različito. Kronološko nizanje događaja, kraljevske povelje, plemićke zadjevica oko nasljedstva i obiteljske smutnje, parnice i kupoprodaje posjedā, te purgari krapinski i seljaci, posebno u seljačkoj buni, kao statisti u tim velikaškim dramama — s jedne strane (u povijesnim raspravama), a s druge — u Gajevim zapisima, u pučkoj predaji, puk, purgari krapinski kao subjekt tih istih zbivanja. Naš ovi tekstovi zanimaju na prvome mjestu kao osebujna folklorna tradicija, no oni mogu biti od priličnoga značenja i za historičare.

Jesu li purgari krapinski »svoju pismenicu«, tj. kraljevska pisma sa starim »pravicama i sloboščinama« zaista u »dupljačoj jami« sakrivali i »stražarili z opravum ženscum odeveni«, pitanje je otvoreno; vjerojatno je to izmišljeno, ali je u isti mah i prvorazredno povijesno svjedočanstvo, svojevrsna živa pratnja šturim historijskim faktima.

U našim predajama govori se o Ferencu Kegleviću, »bužinskom gospođinu« i »ladavcu grada krapinskoga«, kako s nekim Prašinskim robi Krapinu i postupa s krapinskim purgarima kao da su kmetovi (čak su purgarice morale »na gospodskih njivah delati«); pripovijeda se kako je »Broz sudac varaški« pošao u Beč moleći kraljevu pomoć, pa je došlo »zgora pismo da gospoda purgare vu pravicah bantovati nesmeju«, a Prašinski je za kaznu morao sam »vu kipu« poći u Beč ili »refov svojeh črev, ali funtov svojega lastovitoga mesa« u Beč poslati. A i sam Keglević morao je za kaznu pred kralja. I tako dalje.

God. 1347. Krapina je od kralja Ludovika I dobila povelju o posebnim pravicama i od tada se Krapinci stoljećima uporno bore za očuvanje tih svojih stalno ugrožavanih prava (nazivajući sebe ponosno »purgarima«). Redovito se ponavljaju krapinska poslanstva vladarima, u kojima se traže potvrde starih povelja; svakom novom vlasniku Krapine (a vlasnici su se mnogo i burno mijenjali) upućuju purgari zahtjev da potvrdi i poštuje njihove povlastice.³ Sve je to slikovito i ljupko predočeno u našoj predaji. Stoviše, jedna povijesna epizoda kao da živo uvodi u krug onih zbivanja iz kojih je vrlo vjerojatno potekla i naša predaja o »Dupljačoj jami«. Naime, poslije seljačke bune 1573. u kojoj su krapinski purgari bili angažirani na strani pobunjenih seljaka, kada je Matija Keglević (uz Gašpara Alapića glavni ugušivač seljačke bune) poveo vojsku na Krapinu i opsje-
dao grad i trgovište (rješavajući time svoje račune sa starim protivnikom Lukom Sekeljom), nastala je u mjestu tolika pometnja da su Krapinci izgubili svoj pečat, svoju najveću dragocjenost, nad kojom je morao bdjeti krapinski mjesni sudac. Dobili su zatim od kralja novi pečat, koji se poslije stoljećima čuvao u općini.⁴ Stara »pismenica« kojom je bezazleni purgar iz naše predaje »svoju torbu zakerpal« i koja se, pošto je prona-

štva, N. S. X, 1908/9, Zagreb 1909), str. 1—32; Enciklopedija Jugoslavije, s. v. Krapina i Keglevići i dr.

³ Ortner, str. 64—74, 78 i dr.

⁴ Ibid., str. 72—73.

dena, u »pisarnici« krapinskoj čuva, podsjeća blago na taj istiniti događaj s izgubljenim pečatom.

O tome kako su grofovi Keglevići tlačili Krapince i gazili njihove »pravice« te kako su se purgari krapinski opirali i tražili zaštitu kraljevu, govori nam krapinska povijest vrlo adekvatno slici iz naših predaja.

Bilo je takvih događaja osobito u vezi s rasprama između Keglevića i Sekelja o krapinskom posjedu, a i s drugim sporovima oko baštine. God. 1547. kralj Ferdinand naredio je da se Petru Kegleviću oduzmu sva dobra, a sina mu Franju skinuo je s banske časti i također mu zaplijenio njegove posjede. God. 1590. Krapinci podnose tužbu kralju zbog nasilja i Sekelja i Keglevića (Ivana, Petra, Franje i Đure): otimali su purgarima konje, marvu i plugove, tjerovali ih s posjeda, pozatvarali im suce. Kralj rješava spor u korist Krapinaca. Slične se epizode stalno ponavljaju, tako god. 1672. i opet u povodu grabeža i nasilja što ih vrše braća Franjo, Sigismund i Stjepan Keglević, krapinski purgari traže najprije od kralja potvrdu starih pravica, a zatim podižu pred kraljem tužbu protiv Keglevića.⁵ Slika je potpuno u skladu s onom iz predaje, gdje »Broz sudec varaski« traži i dobiva kraljevsku zaštitu protiv Keglevića i Prašinskog.

Pitanje je koji se to Ferenc Keglević krije u tekstovima naših predaja. U obitelji Keglević bilo je nekoliko Franja⁶ i, kako vidimo iz naših primjera, gotovo je svaki dolazio u sukob s krapinskim purgarima. Stoga predaje vjerojatno odražavaju više povijesnih epizoda, stopljenih u jedno. Ipak, reklo bi se da su događaji iz 1547. ili iz 1579. u njima i posebno fiksirani, jer su se baš u tim zgodama, osobito prvoj, Keglevići žestoko zamjerali kralju i bili osuđivani. God. 1547. Juraj, sin Petrov, putovao je u Češku kralju Ferdinandu moleći milost za oca i braću⁷ — takvu putovanju ima traga i u našoj predaji.

O kojemu je Prašinskom (Pražinskom?) u našoj predaji riječ, teško je ustanoviti, no da je ta obitelj zaista bila u bliskim odnosima s Keglevićima, vidimo i iz »Ljetopisa Petra Keglevića« (rođ. 1603), koji uz god. 1645. dana 19. veljače bilježi: »Fuerunt nuptiae Caspari Mikulich cum relicta Michaelis Derk Catharina Prasinzki.«⁸

Napokon, bizarna kazna određena Prašinskom da pošalje u Beč »refov svojeh črev, ali funtov svojega lastovitoga mesa«, prenesena u predaju vjerojatno iz osnove kakva pravnog običaja, poznata je i inače folklornoj tradiciji, čak kasnijoj pa i gradskoj, vezanoj, štoviše, s novijom našom političkom historijom, pa je tako, prema svjedočanstvu Ivana Tkalčića, koji je to u djetinjstvu čuo od svojih roditelja, pričao zagrebački svijet da je biskup zagrebački Vrhovac, kada je bio optužen zbog sudjelovanja u Martinovićevoj jakobinskoj zavjeri, uspio da se iskupi time što je poslao u Beč funtu svoga mesa, a inače bi zlo prošao.⁹

⁵ *Ibid.*, str. 47, 74, 78; Klaić, o. c., str. 22—24.

⁶ *Constant von Wurzbach*, *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*, 11, Wien 1864, str. 123—129 (s genealoškim stablom).

⁷ Klaić, o. c., str. 24.

⁸ *Ferdo Šišić*, *Dva ljetopisa XVII. vijeka* (Starine, knj. 36, 1918).

⁹ *Velimir Deželić*, *Maksimilijan Vrhovac*, Zagreb 1904, str. 99.

Iz omota br. 5 (Vszakojachka iz vust..) potječu predaje o vilama i bajka o maćehi i pastorki. Od svih zapisa Gajevih u ovoj rukopisnoj zbirci jedino je o toj bajci navedeno kada ju je i od koga čuo («iz vust moje mile majke», mjeseca »vsesvetčaka« 1833). Zapisana je u vrijeme kada još nije bilo nijednoga publiciranog teksta narodne bajke na hrvatskosrpskom jeziku. Okolnost što ju je Gaj čuo baš od majke, žene koja je izvršila toliki utjecaj na mladoga Gaja i kojoj je on posvetio tople riječi u svojoj autobiografiji¹⁰, ima i svoju posebnu važnost. A nije bez značenja ni to što je majka, iako njemačkoga porijekla, pričala svoju priču pravom starinskom kajkavštinom, sa sintaksom i frazeolgijom mjestimice pomalo arahaično knjiškom (što sada za nas ima i posebnu draž), ali u osnovnom izlaganju jednostavno i čisto, bez ikakvih literarnih balasta, potpuno u stilu prave bajke, tako da je ovaj zapis ne samo najstariji nego i jedan od izvanredno lijepih. (Danas je, dakako, nemoguće utvrditi da li je i u kolikoj mjeri sam Gaj utjecao na jezik i stil ovoga teksta.)

Taj tip priče inače je općenito poznat u pripovjedačkoj tradiciji, napore u Hrvatskom zagorju, pa ga nalazimo, npr., u Valjavčevoj zbirci.¹¹

Osim Gajevih zapisa priča i predaja koje se ovdje donose, opće je poznat Gajev tekst historijske predaje o »slavenskim praocima« braći Čehu, Lehu i Mehu, porijeklom iz Krapine. Historijat i vjerodostojnost te tradicije, koja je odigrala svoju romantički političku ulogu u našoj historiografiji (pisali su o njoj, uz ostale, Klaić i Šišić, a dakako i Ortner u svojoj knjizi o Krapini), nas ovdje posebno ne zanima. Kratka rekapitulacija te literature i glavnih rezultata sadržana je u jednom članku Š. Jurića: »Dokazano je, međutim, da ta priča nije nikakva narodna uspomena, prenesena usmenom predajom od najdavnijih vremena, nego je ona literarnog porijekla«, stvorili su je srednjovjekovni poljski i češki kroničari i historici, a u Hrvatsku je stigla tek u XVI stoljeću.¹²

Ne zanima nas povijesna jezgra, ali kao tekst usmene predaje koju je Gaj sam zapisao i uz to prikazao okolnosti tog zapisivanja, ona upotpunjuje sliku Gajevih priloga koji se ovdje donose i objašnjava donekle smisao što ga je Gaj sam pridavao svome zapisivanju pučkih predaja. Prenosimo stoga odgovarajuće dijelove iz Gajeve autobiografije, gdje je objavljena i predaja o krapinskoj braći.

»Bajna dolina moga zavičaja, okružena sa jedne strane prekrasnim brežuljci, koje je priroda božja i čovječja ruka obilatim uresom nakitila, sa druge strane vilovitimi gorami, na kojih između šumske zeleni gdje klisure, gdje na glavicah razvaline starinskih gradova izviruju — cjelokupan utisak svega ovoga neobičnoga pozorja bješe umekšao sve koliko

¹⁰ *Ljudevit Gaj*, Vjekopisni moj nacrtak (u knjizi: Velimir Gaj, Knjižnica Gajeva, Zagreb 1875), str. XVIII—XXIX.

¹¹ *Matija Kračmanov Valjavec*, Narodne pripovjesti u Varaždinu i okolici, 2. izd., Zagreb 1890, str. 221—225. (Isti se tekst objavljuje i u mojoj zbirci »Narodne pripovijetke«, izd. Matica hrvatska i Zora, Zagreb 1963, br. 31, gdje se u bilješci navodi i veći broj hrvatskosrpskih varijanata). Tip bajke: Aarne-Thompson 480 + 510 A.

¹² *Sime Jurić*, Hvar — kolijevka poljskog naroda! (Prilozi povijesti otoka Hvara, II, Hvar 1962), str. 5.

duhovno moje biće izmalena, u djetinjstvu, i u meni upalio neugašljivu želju da slušam sve one koje bajoslovne, koje pak poviestne narodne pripovjedke, koje stari ljudi ovdje pričaju. Sjećam se, kako sam slušao starca, slugu u otčinskoj kući, gdje mi je pripoviedao dogadjaje od starih onih gradova i njegdašnjih vitezova.« (Slijedi tekst predaje o Čehu, Lehu i Mehu.) »Moje misli uvijek težahu na to, kako da mogu potanko saznati i dokučiti sve ono, što se u vremena davno prošasta dogodilo u mojoj domovini, koja mi nije onda bila veća od moga Zagorja. Mitom bih podao svaki novčić, darovan si po ocu, ili majci, kojemu starcu, ili kojoj starici, zamoliv da mi pripoviedaju što godj o starih vremenih, a osobito o braći, mnogo pominjanoj...«¹³

I na kraju — Gajev zapis predaje o Čehu, Lehu i Mehu i jest i nije narodna uspomena. Jurić je, iznoseći svoju tvrdnju, na osnovu prethodnih povijesnih istraživanja, da je ta predaja literarnoga porijekla, potpuno u pravu s gledišta njezina osnovnoga historijskog sadržaja. Ali su u tekst te literarne predaje, u onom obliku u kojemu ju je zapisao Gaj, tako čvrsto i sa svih strana urasla i prava tipična pučka kazivanja jednoga lokalnog kraja da folklorist tu predaju ne smije isključiti iz svoga vidnog polja. Što su drugo nego narodne predaje kazivanja o tome kako »medju krapinskim i psarskim gradom kožan visimost višaše o lancih«, o imenu lokaliteta »Viline jame« po vilama koje su tamo prebivale, ili o divljem volu koji je na rogovima podzemnim prolazom prenio dijete nevjerne sestre, pa se po djetinjoj lijepoj glavi mjesto prozvalo »Liepa glava«. (Posve slično pripovijeda se u Ravnoj Gori u Gorskom Kotaru: kako je prasac u pećini pojeo dijete koje je majka — zbog muža zavađena s trojicom svoje braće — tamo krila, a ostavio je samo glavu, i po toj lijepoj glavi prozvalo se mjesto »Lepoglau«.)¹⁴

Napokon, sam motiv o trojici braće kao osnivačima rodova tako je tipičan sastavni dio pučkoga pripovijedanja brojnih naroda da su i neposredniji literarni izvori krapinske predaje samo jedna karika u lancu uzajamnih prožimanja usmenih i pisanih tradicija.

VSZAKOJACHKA PRIPOVEDANYA OD KRAPINE IZ VUZT ZTAREH LYUDIŃ POBRANA.

Duplyacha jama vu gori.

Kada bi jednoch Ferencz Keglevich Businzky Gozpon y ladavec Grad Krapinzkoga y nekakov Prashinzky varash Krapinzki z- szvojemi lyudmi robili y vre Krapincze kakti szvoje kmete podeganyali bili, tada szu purgari szvoju pizsmeniczu, to jezť zkup zpravlyene pizma ztarinzka odperte lizte Kraljev, vu kojeh sze nyihove praviczze y szloboschine zadersavaju za ztrahinye odneszli ter tam vu ztanovitu jamu duply-

¹³ Gaj, Vjekopisni moj nacrtak..., str. XIX—XX.

¹⁴ R. Strohal, Hrvatskih narodnih pripovijedaka knjiga III, Karlovac 1904, str. 156—157.